

СТРАТЕГІЯ РОСІЇ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ: ПРАГНЕННЯ ДО ЗМІЦНЕННЯ ПОЗИЦІЙ

Анотація. *Центральна Азія (ЦА), завдяки своєму геополітичному положенню та ресурсному потенціалу, виступає ареною конкуренції між Росією, Китаєм та США. Стратегія Росії спрямована на забезпечення своєї прихованої гегемонії на пострадянському просторі і, зокрема, по відношенню до країн ЦА. Основними стратегічними цілями РФ в ЦА є задоволення своїх геополітичних та гео економічних інтересів, перешикоджання геополітиці США (і Заходу в цілому) та «збалансування» зростаючого впливу Китаю на економічні та політичні процеси в регіоні. Влада Росії стимулює подальший розвиток ШОС, а також євразійських інтеграційних об'єднань – ЄАЕС та ОДКБ. РФ позиціонує себе в якості провідного євразійського актора, який спроможний очолити захист миру та безпеку в ЦА. Актуальною загрозою для безпеки Росії та країн ЦА представляється поширення ісламістського тероризму з нестабільного Афганістану. Казахстан як регіональна держава, проводить самостійну багатовекторну зовнішню політику, і Росія змушена враховувати інтереси цієї держави в ЦА. РФ заінтересована в стабільності політичних режимів в Узбекистані та Туркменістані й у взаємодії з ними в питаннях безпеки. Киргизстан та Таджикистан залишаються політично та економічно слабкими державами, і Росія прагне посилити свій вплив на них. Держави Центральної Азії проводять геополітику, спрямовану на забезпечення своїх власних інтересів, і вдаються до «маневрування» між могутніми зовнішніми акторами.*

¹ Кандидат географічних наук, докторант, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: Центральна Азія, прихована гегемонія, євразійська інтеграція, колективна безпека, ісламістський тероризм.

Abstract. *Central Asia (CA) serves as an arena of competition among Russia, China and the USA due to its geopolitical position and resource potential. Russia's strategy aims to ensure its covert hegemony in the post-Soviet space and in particular with respect to countries of CA. The main strategic objectives of the RF in CA are satisfaction the geopolitical and geoeconomic interests, counteraction to the geopolitics of the US (and the West in general) and "balancing" of the growing influence of China on the economic and political processes in the region. Russian authorities encourage the further development of the SCO and Eurasian integration associations – the EAEU and the CSTO. Russia has positioned itself as a leading Eurasian actor who is able to lead the defense of peace and security in CA. The spread of Islamist terrorism from unstable Afghanistan is presented as an acute threat to the security of Russia and countries of CA. Kazakhstan as a regional power conducts independent multi-vector foreign policy and Russia has to take account the interests of that state in CA. The RF is interested in the stability of political regimes in Uzbekistan and Turkmenistan and in interaction with them in matters of security. Kyrgyzstan and Tajikistan remain politically and economically weak states, therefore Russia wants to strengthen its influence over them. The Central Asian states conduct geopolitics of ensuring their own interests and undertake "maneuvering" among the powerful external actors.*

Key words: Central Asia, covert hegemony, Eurasian integration, collective security, Islamist terrorism.

Аннотация. *Центральная Азия (ЦА), благодаря своему геополитическому положению и ресурсному потенциалу, выступает в качестве арены конкуренции между Россией, Китаем и США. Стратегия России направлена на обеспечение своей скрытой гегемонии на постсоветском пространстве и, в частности, по отношению к странам*

ЦА. Основными стратегическими целями РФ в ЦА являются удовлетворение своих геополитических и геоэкономических интересов, противодействие геополитике США (и Запада в целом) и «сбалансирование» возрастающего влияния Китая на экономические и политические процессы в регионе. Российские власти стимулируют дальнейшее развитие ШОС и евразийских интеграционных объединений – ЕАЭС и ОДКБ. РФ позиционирует себя в качестве ведущего евразийского актора, способного возглавить защиту мира и безопасности в ЦА. Актуальной угрозой для безопасности России и стран ЦА представляется распространение исламистского терроризма из нестабильного Афганистана. Казахстан как региональная держава, проводит самостоятельную многовекторную внешнюю политику, и Россия вынуждена учитывать интересы этого государства в ЦА. РФ заинтересована в стабильности политических режимов в Узбекистане и Туркменистане и во взаимодействии с ними в вопросах безопасности. Кыргызстан и Таджикистан остаются политически и экономически слабыми государствами, поэтому Россия стремится усилить свое влияние на них. Государства Центральной Азии проводят геополитику, направленную на обеспечение своих собственных интересов, и осуществляют «маневрирование» между могущественными внешними акторами.

Ключевые слова: Центральная Азия, скрытая гегемония, евразийская интеграция, коллективная безопасность, исламистский терроризм.

Центральна Азія (ЦА) вирізняється своїм унікальним стратегічно важливим розташуванням у «серці» Євразії, а також має вигідне транзитне положення на шляхах між Сходом і Заходом. Проте для ефективної реалізації транзитної ролі країнам ЦА потрібні сучасні, достатньо розвинені магістральні шляхи залізничного, а також трубопровідного та

автомобільного транспорту, ще й забезпечені відповідною інфраструктурою. Регіон виділяється у світі багатством паливно-енергетичних ресурсів, тут також знаходяться значні поклади інших видів рудних та нерудних корисних копалин. Для гірських країн Таджикистану та Киргизстану притаманний потужний гідроенергетичний потенціал. ЦА виступає об'єктом геостратегічних інтересів могутніх зовнішніх «гравців» – РФ, Китаю та США. Саме РФ як геополітична спадкоємиця СРСР та Російської імперії, вирізняється прагненням встановити приховану гегемонію над Центральноазійським регіоном.

Дослідження російської стратегії в Центральній Азії є досить актуальним напрямом наукових студій. У самій РФ даній проблематиці присвячені праці П. Бологова, Т. Бордачова, І. Звягельської, А. Казанцева, С. Караганова, А. Карімової, О. Малашенка, Д. Попова, Д. Треніна та ін. Серед західних дослідників варто назвати Р. Елісона, С. Корнела, А. Кулі, М. Ларюель, Е. Макглінчі, С. Радніца, С. Ф. Стара та ін. Сучасні процеси розвитку ЦА та політику РФ у регіоні досить плідно вивчають китайські вчені – Лі Сін, Лі Фенлін, Ма Бо, Фен Шаолей, Фен Юйцзюнь, Чжао Хуашен та ін. Слід відзначити доробок багатьох науковців з країн ЦА, зокрема С. Акімбекова, М. Лаумуліна, А. Нурші, Н. Омарова, К. Сироежкіна, Г. Чуфріна та ін. Різні аспекти політики РФ в ЦА розглядаються також у працях вітчизняних вчених – С. Даниленка, М. Дорошка, Р. Жангожі, О. Кондратенка, І. Мінгазутдінова, М. Мурашкіної, Б. Парахонського та ін. Але, попри великий обсяг наукових напрацювань, численні аспекти сучасних тенденцій в розвитку російської стратегії в регіоні залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті полягає у виявленні головних цілей сучасної стратегії РФ у Центральній Азії в цілому та її особливостей щодо окремих країн регіону.

Нові незалежні держави «Нової Центральної Азії», на відміну від інших регіонів колишнього СРСР, зовсім не мали традицій суверенітету, і

повноцінні нації з відповідною державницькою ідеологією в них ще не були сформовані. У цих країнах колишні республіканські номенклатурні еліти фактично отримали владу готовою – стали легітимними, здійснивши «приватизацію» державної влади. Із західної моделі були запозичені окремі зовнішні атрибути ліберальної демократії та елементи ринкової економіки. Найбільш прогресивною зовні виглядала Киргизія, де кліка А. Акаєва створила «симулякр» відносно демократичного режиму і підпорядкувала собі регіональні кланові угруповання. Попри відмінності між окремими країнами, у всіх них правлячі еліти безконтрольно здійснили присвоєння собі «левої частки» народного господарства. У нових держав були відсутні власні збройні сили та служби безпеки. У часи Радянського Союзу кордони між республіками по суті слугували адміністративними межами. Тому в спадщину від СРСР залишилися численні територіальні суперечки, зокрема в густозаселеній Ферганській долині. Соціально-політичні проблеми країн ЦА ускладнювалися ще й наявністю в них значних етнічних меншин. Особливою нестабільністю вирізнявся Таджикистан, де протягом 1992-1997 рр. тривала громадянська війна. Актуалізувалася також проблема ісламістського екстремізму.

Одразу після розпаду Радянського Союзу РФ не бажала «нести тягар утримання інших колишніх союзних республік». Її владна верхівка, формально сповідуючи ліберально-демократичні цінності, у принципі не заперечувала проти набуття іншими пострадянськими країнами державного суверенітету. Згодом олігархічні угруповання РФ виявили прагнення до здобуття економічних вигод на пострадянському просторі, зокрема в ЦА, унікально багатій природними ресурсами. Проте в цей регіон, хоч і досить повільно, просувалися ТНК США та інших західних країн. У 2001 р., після сумнозвісних терактів 11 вересня, США разом із союзниками здійснили інтервенцію до Афганістану. Влада Росії в принципі підтримала проведення цієї операції. Окремі країни ЦА тоді погодилися на розташування на своїх територіях американських

авіаційних баз: в Узбекистані була створена база «Карши-Ханабад» або «К-2» (проіснувала до 2005 р.), а в Киргизії – «Манас» (функціонувала до 2014 р.). У 2000-х рр. відчутно активізувалося також економічне проникнення Китаю до ЦА, складаючи конкуренцію російському впливу.

Припускаємо, що на початку 2000-х рр. правляча еліта РФ неофіційно поставила собі за мету побудувати на пострадянському просторі неформальну неоімперську систему. Самій Росії в такій системі відводилася, зрозуміло, роль «центру». Інші пострадянські держави мали стати формально рівноправними «союзниками» («партнерами»), над якими «центр» прагнув встановити свою приховану гегемонію. Були навіть утворені квазі-держави – неоімперські «сателіти», повністю залежні від «центру» (Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія). У великому, нестабільному та віддаленому Центральноазійському регіоні Росія не мала змоги забезпечити виникнення «сателітів», тому, вочевидь, взяла курс на приховане підпорядкування собі «партнерів». У стратегії РФ в ЦА важлива роль відводилася формально рівноправним інститутам міжнародного співробітництва, котрі Росія намагалася використовувати у своїх цілях. Різнобічний вплив на кожного з контрагентів здійснювався насамперед через механізми двосторонніх відносин.

Для «путінської» Росії як «енергетичної супердержави», було вкрай важливо якомога більшою мірою тримати під своїм контролем експорт енергоносіїв до Європи, зокрема з країн ЦА. «Газпром» та інші пов'язані з Кремлем російські ТНК прагнули до максимального збільшення своїх прибутків. Великий російський бізнес був також зацікавлений в проникненні до провідних галузей економіки центральноазійських країн, їхніх комунікаційних систем, ринків товарів та послуг. Водночас РФ потребувала надійної системи захисту від ісламістського екстремізму, котрий доцільно зупиняти по той бік державного кордону. Значні небезпеки були також пов'язані з наркотрафіком з країн ЦА, потоками контрабанди, неконтрольованими хвилями нелегальних мігрантів тощо.

На початку 2000-х рр. Москва проводила політику, спрямовану на здійснення максимального впливу на всі країни ЦА, котру М. Ларюель та А. Кулі визначили як «об'єднуй та впливай» («unite and influence») [1], з якомога активнішим залученням країн регіону до інтеграційних угруповань під своєю егідою. Варто зазначити, що «клікократія», яка перебуває при владі в РФ, вважає своїх іноземних партнерів також лідерами «патронажно-клієнтельних систем» [2]. Тому Кремль надає такої великої ваги особистим зв'язкам та персональним домовленостям з лідерами країн ЦА.

Найстарішою з пострадянських міжнародних інституцій є Співдружність Незалежних Держав (СНД). Попри аморфність та невисоку ефективність Співдружності, російська влада і надалі планує її використання для «багатопланового співробітництва у сфері економіки, гуманітарної взаємодії, боротьби з традиційними й новими викликами та загрозами» [3]. Залишається затребуваною і традиційна функція СНД як форуму для багатостороннього політичного діалогу, зокрема з центральноазійськими країнами Узбекистаном та Таджикистаном, не охопленими структурами ЄАЕС.

Для організації на пострадянському просторі співробітництва у сфері економіки 10 жовтня 2000 р. в Астані був підписаний Договір про заснування Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС), що набув чинності 30 травня 2001 р. Країнами-засновницями ЄврАзЕС виступили Росія, Білорусь, Казахстан, Таджикистан та Киргизстан. Створення ЄврАзЕС мало на меті, у першу чергу, формування повномасштабної зони вільної торгівлі, запровадження спільних митних тарифів та єдиної системи заходів нетарифного регулювання. У вересні 2005 р. на саміті в Санкт-Петербурзі було ухвалено рішення про об'єднання з ЄврАзЕС регіональної Організації центральноазійського співробітництва (ОЦАС). Таким чином, Росія здійснювала політику щодо встановлення ефективнішого контролю над процесами міжнародного

співробітництва в ЦА. У 2006 р. до ЄврАзЕС приєднався Узбекистан, хоча у 2008 р. призупинив своє членство. Саме в рамках ЄврАзЕС, попри численні проблеми, здійснювалося формування Митного союзу (МС) та Єдиного економічного простору (ЄЕП). Протягом 2013-2014 рр. відбувалася реорганізація ЄврАзЕС, структури якого поступово передавали свої функції Євразійській економічній комісії (ЄЕК), а з 1 січня 2015 р. ЄврАзЕС припинив існування, оскільки розпочав діяльність Євразійський економічний союз (ЄАЕС).

Росія проголошує необхідність зміцнення ЄАЕС задля «подальшої інтеграції, стабільного розвитку, всебічної модернізації, кооперації та підвищення конкурентоздатності економік держав-членів Союзу в рамках глобальної економіки» [4]. Успішний розвиток євразійської інтеграції має призвести до формування економічного та політичного союзу, конкурентоздатного на світових ринках товарів та послуг і привабливого для інших країн. Проте ЄАЕС демонструє в цілому невеликі досягнення. З великими труднощами був ухвалений Митний кодекс, що набуде чинності з 1 січня 2018 р. Нині спостерігається прагнення з боку Росії «врятувати» ЄАЕС, надати імпульси інтеграції і зберегти свій вплив на пострадянському просторі, зокрема в Центральноазійському регіоні, де розташовані дві країни-члена ЄАЕС – Казахстан та Киргизстан.

Ще 15 травня 1992 р. в Ташкенті був укладений Договір про колективну безпеку. У 2002 р. країни-учасниці створили Організацію договору про колективну безпеку (ОДКБ). Слід зазначити, що співпраця в рамках Ташкентського договору та згодом ОДКБ була в цілому корисною для центральноазійських держав-учасниць, оскільки сприяла становленню та розвитку їхніх національних збройних сил. Проте відчутне прагнення найсильнішого актора РФ домінувати в ОДКБ викликало обґрунтовані побоювання партнерів щодо власної безпеки. Вірогідно, насамперед цим було зумовлене рішення Узбекистану щодо призупинення свого членства в ОДКБ у 2012 р.

У розвитку ОДКБ Росія висуває в якості пріоритету «забезпечення колективної безпеки та спільної оборони» [5]. Сучасний альянс, попри критику його дієздатності, виступає для країн-членів – Казахстану, Киргизстану і, особливо, Таджикистану, необхідним інститутом для захисту їхньої безпеки від зовнішніх загроз. Росія виділяє військові контингенти для Колективних сил швидкого розгортання Центральноазійського регіону колективної безпеки [5]. Для правлячих еліт держав-членів участь в ОДКБ диктується ще й їхнім прагненням забезпечити подальше стабільне існування власних політичних режимів. Очевидно, що автократії країн ЦА не бажають передавати свої суверенні повноваження якимсь наднаціональним органам, проте вони зацікавлені у захисті власної безпеки, тому влада РФ фактично шантажує їх загрозою «кольорових революцій». Підкреслимо, що для країн ЦА участь у сформованих під егідою РФ військово-політичних інтеграційних структурах зумовлюється насамперед безпосередніми загрозами з боку міжнародних терористичних організацій, особливо «Ісламської держави».

Розвиткові співпраці РФ, Китаю та країн ЦА сприяло утворення в 1996 р. «Шанхайської п'ятірки». У 2001 р. Шанхайська організація співробітництва (ШОС) постала вже як міжнародна організація з широким спектром напрямів взаємодії між країнами-учасницями. Нині, із приєднанням Індії та Пакистану, ШОС поширилася ще й на територію Південної Азії. Вступ нових членів збільшує потенціал ШОС, проте породжує нові проблеми, і сучасне використання можливостей Організації поки що не задовольняє багатьох країн-учасниць. Варто погодитися з тим, що держави ЦА сподіваються на «очікування інвестицій, пільгових кредитів, контрактів з боку партнерів по ШОС та здійснення узгоджених дій, що спрямовані на підтримку стабільності регіону» [6]. Водночас вони «можуть зіграти важливу позитивну роль у розвитку ШОС, нівелюючи потенційні протиріччя між Росією та Китаєм» [6]. Росія, зі свого боку, приділяє пильну увагу «нарощуванню політичного та економічного

потенціалу ШОС, стимулюванню в її рамках практичних заходів, що сприяють зміцненню взаємної довіри та партнерства в ЦА» [3]. На думку Лі Сіна, саме участь у ШОС «допоможе Росії зміцнити свої позиції в ЦА, створити стабільний стратегічний тил та підвищити світовий авторитет» [7, с. 99].

Внаслідок розширення інтеграційної взаємодії країн регіону з Росією в рамках ЄАЕС та ОДКБ значення центральноазійського вектора в системі російських зовнішньополітичних пріоритетів планомірно зростало [8, с. 43]. А от для сучасної стратегії РФ значення Центральноазійського регіону оцінюється неоднозначно. З однієї точки зору, через внутрішні російські негаразди та геополітичні проблеми на «західному фланзі» ЦА нині не є для РФ пріоритетним регіоном [9], а з іншої – «для Москви Центральна Азія досі виступає в якості території надзвичайної геополітичної ваги» [10, с. 15]. Вважаємо останню точку зору більш слушною. Саме протистояння із Заходом стимулювало сучасну Росію до активізації свого масштабного «повороту на Схід». РФ прагне разом з партнерами по ЄАЕС, Китаєм та іншими країнами Азії побувати «Велику Євразію». При цьому російська стратегія спрямована також на створення «Малої Євразії» на пострадянському просторі, і центральноазійський вектор органічно вписується в загальну євразійську стратегію Росії. Саме на теренах ЦА для РФ відкривається можливість випробувати нову модель стратегії, адекватну сучасним світовим реаліям, бо «Росія звикла до імперського варіанту – ексклюзивний контроль і недопущення присутності інших великих держав» [11].

На думку багатьох експертів, саме відносини між найвпливовішими акторами – Китаєм, Росією та США, є визначальними для регіону ЦА [12, с. 29]. Китайський проект «Економічний пояс Шовкового шляху» (ЕПШШ) передбачає розбудову виробництва та інфраструктури у широких смугах навколо створюваних транспортних коридорів. Основні капіталовкладення планується здійснити в розвиток енергетики,

гірничодобувної та переробної промисловості. Протягом тривалого часу Китай віддавав перевагу розвитку економічної взаємодії з країнами ЦА, а Росія – політичній та військовій гегемонії [13]. Нині для Китаю важливо забезпечити отримання гарантованих доходів від своїх інвестицій, тому він зацікавлений в існуванні стабільного геополітичного середовища на теренах ЦА у довгостроковій перспективі. А Росія, витрачаючи великі кошти на підтримання політичного впливу та військової присутності в ЦА, зацікавлена в здобутті економічних вигод у регіоні. У цілому прийнятним для Росії варіантом розв'язання проблеми російсько-китайської конкуренції в ЦА виглядає проект створення свого роду взаємовигідного «тандему», в якому «Китай забезпечував би в першу чергу ресурси розвитку, а Росія – безпеку» [14, с. 19]. Досить поширені уявлення, що Росія та Китай зацікавлені у «зміцненні політичних систем в Центральній Євразії, еволюційному поліпшенні там економічної та суспільної ситуації протягом максимально тривалого періоду» [15].

Геополітичне суперництво в ЦА («Велика гра»), на думку Чжао Хуашена, насправді відбувається між США та Росією [12, с. 33]. Геостратегічним інтересам США в Євразії не відповідає створення на пострадянському просторі неформальної імперії на чолі з РФ. Ще в 2005 р. американськими аналітиками на чолі із С. Ф. Старом було запропоновано сформувати під егідою США об'єднання «Партнерство Великої Центральної Азії для співробітництва та розвитку» у складі Афганістану та п'яти центральноазійських країн [16]. На перспективу припускалася навіть можливість перетворення «Партнерства» на незалежну міжнародну організацію [16, р. 7]. По суті йшлося про конструювання нового геополітичного (та водночас гео економічного) регіону. Згодом, у період «перезавантаження» відносин з РФ, США знизили свою активність у ЦА. У 2011 р. Америкою був запропонований проект «Нового Шовкового шляху» (НШШ) щодо інтеграції країн ЦА, Афганістану, Пакистану та Індії, проте його реалізація з самого початку зіштовхнулася з численними

проблемами. У 2014 р. розпочалося загострення відносин між РФ та США (через російську агресію проти України), і Америка дещо активізувала свою політику в регіоні. Співпраця країн ЦА зі США (у форматі «5+1») отримала новий імпульс після ухвалення в листопаді 2015 р. у Самарканді Спільної декларації про партнерство та співробітництво, однак реалізація практичних проектів просувається вельми повільно.

Афганістан залишається головним вогнищем нестабільності в регіоні. Після офіційного виведення з країни в 2014 р. Міжнародних сил сприяння безпеці (ISAF) на її теренах перебуває невоєнна місія НАТО «Рішуча підтримка» («Resolute Support Mission»), що налічує близько 13 тис. військових та цивільних. Нині спостерігається невисока спроможність афганських військ та спецслужб (у співпраці з Місією) придушити осередки «Талібану», а також протистояти експансії «Ісламської держави». Тому на саміті НАТО 25 травня 2017 р. було ухвалено рішення про розширення «Рішучої підтримки», проте це навряд чи призведе до перемоги над терористичними угрупованнями на теренах Афганістану. Сучасна американська влада не виявляє прагнення до рішучого втручання в центральноазійські справи, пов'язаного ще й з витратами великих коштів. Проте США зацікавлені в збереженні своєї сфери впливу в Афганістані та стримуванні Китаю і, особливо, Росії в ЦА. Очевидно, що суперництво між Росією та США в ЦА працює на користь «Піднебесній», котра, співпрацюючи з кожним із суперників, отримує широкий спектр можливостей для посилення власних позицій у регіоні.

Казахстан виступає в якості головного стратегічного союзника Росії в ЦА. Саме незмінний «Лідер Нації» Н. Назарбаєв ще в 1994 р. запропонував проект євразійської економічної інтеграції. Свідченням розвитку стратегічного партнерства між РФ та Казахстаном було підписання 11 листопада 2013 р. Договору про добросусідство і союзництво між ними. Попри активну участь Казахстану в євразійських інтеграційних структурах, у своїй геополітиці він прагне максимально

дотримуватися власних національних інтересів. За оцінкою С. Радніца, міркування суверенітету для Казахстану зазвичай превалюють над побажаннями Москви [9]. У населенні Казахстану і нині значну частку становлять росіяни (попри скорочення в ХХІ ст. з 38% до майже 21%), які проживають переважно в північних регіонах країни. Тому для Казахстану існує потенційна небезпека агресії з боку РФ за «українським сценарієм» [10, с. 16].

З геоекономічного погляду, Казахстан прагне забезпечити собі економічні преференції від участі в ЄАЕС. На міжнародній арені Астана намагається здійснювати багатовекторну стратегію. Крім традиційних тісних взаємин з РФ, нині особливо виділяється двостороннє співробітництво з Китаєм. У 2016 р. був укладений досить вигідний для Казахстану план сполучення ЕПШШ з його національною програмою «Нурли Жол». Казахстан також зацікавлений у подальшому розвитку економічних взаємовідносин зі США та країнами Європи. Вірогідно, Астана зміцнює зв'язки з такими центрами сили, як США, ЄС та Китай, щоб збалансувати російське домінування в регіоні [17, с. 5]. Отже, Казахстан спроможний зберігати свій суверенітет і максимально ефективно використовувати багатства природного потенціалу та вигоди від центрального положення в Євразії. За цих умов влада Росії має вибудовувати свою стратегію щодо Казахстану як головного центральноазійського партнера [17, с. 7], поважаючи його суверенні права та національні інтереси.

Узбекистан володіє відносно потужним економічним, демографічним та військовим потенціалом. У регіоні ЦА Ташкент проводить досить самостійну геополітику. Він виявляє прагнення дистанціюватися від геополітичних та геоекономічних проектів під егідою Росії. Нагадаємо, що в 2008 р. Узбекистан призупинив свою участь в ЄврАзЕС, а у 2012 р. – в ОДКБ. Водночас він залишився зацікавленим у розвитку економічній співпраці з іншими пострадянськими країнами,

свідченням чого було підписання 31 травня 2013 р. Протоколу щодо застосування Договору про ЗВТ СНД між його сторонами та Узбекистаном. Імовірно, що до ЄАЕС Узбекистан відмовився приєднуватися з тих міркувань, що в ньому домінуватимуть росіяни, і справжня мета Союзу політична, а не економічна [18, р. 160]. Узбекистан нині активно співпрацює з Китаєм, а також розвиває відносини з ЄС, США і НАТО [19, с. 13], що свідчить про багатовекторність його зовнішньої політики.

Спільним геополітичним інтересом для Росії та Узбекистану є боротьба з ісламістським екстремізмом, що є очевидною загрозою безпеці обох держав. Стратегічним інтересам РФ у принципі відповідає стабільне існування нинішнього авторитарного режиму. Проблемним аспектом виступають претензії Узбекистану на ті сектори Ферганської долини, що належать Киргизстану та Таджикистану – союзникам Росії по ОДКБ. Підтримуючи їх, РФ прагне «збалансувати» геополітичні претензії Ташкенту. До того ж ці дві країни реалізують масштабні гідроенергетичні проекти, що породжують великі проблеми для забезпечення водою Узбекистану. Тому додатковим засобом тиску на Москву на Ташкент виступає участь Росії в будівництві потужних ГЕС в горах Киргизстану та Таджикистану. Водночас Москва, скасовуючи давню заборгованість Узбекистану, очевидно намагалася залучити Ташкент до своєї орбіти [9]. У цілому, Узбекистан для РФ виступає в якості економічного партнера, а також існують потенційні можливості його залучення до співпраці у сфері захисту безпеки.

У геополітиці дуже багатого на енергоресурси Туркменістану простежується намагання дистанціюватися від зовнішніх геостратегічних «гравців». Постійний нейтральний статус Туркменістану навіть задекларований у відповідній Резолюції ГА ООН – А/RES/50/80А від 12 грудня 1995 р. Туркменістан унікально багатий на поклади природного газу, і «Туркменбаші» С. Ниязов зробив експорт цього енергоносія

основою національного добробуту. Регіональна геополітика цієї держави і нині, при режимі Г. Бердимухамедова, носить значною мірою автаркічний характер. Протягом тривалого часу російський «Газпром» намагався взяти до своїх рук експорт природного газу з Туркменістану до європейських країн. Натомість Ашгабат прагнув диверсифікувати свій газовий експорт. До речі, у 2016 р., у зв'язку зі змінами ринкової кон'юнктури, «Газпром» від туркменського газу відмовився. Нині газовий експорт Туркменістану орієнтований переважно на Китай, а отримані кошти витрачаються на погашення китайських кредитів. Давно заплановане США будівництво газопроводу ТАШ (Туркменістан – Афганістан – Пакистан – Індія) гальмується насамперед через проблеми безпеки. Як і у випадку Узбекистану, авторитарність влади для провідних зовнішніх акторів не є перешкодою для розвитку відносин з державою. Для РФ сучасний нейтральний Туркменістан не може бути союзником, проте в її інтересах збереження в країні світського режиму. Для Росії та її партнерів по ОДКБ важливе налагодження співробітництва з владою Туркменістану у питаннях захисту безпеки. Варті уваги оцінки, за якими Узбекистан та Туркменістан мають ключове значення для стабільності чи нестабільності в ЦА в цілому [18, р. 165]. Тому сучасна російська стратегія щодо них може бути кваліфікована як обережне «залучення до співпраці».

Киргизстан і Таджикистан є найбільш економічно слабкими та проблемними країнами регіону. За спостереженнями М. Ларюель та А. Кулі, з 2012 р. Росія активізувала свою нову стратегію «розділяй та володарюй» і стала активно налагоджувати «класичні клієнтарні відносини» з Киргизстаном та, меншою мірою, Таджикистаном [1]. Оцінки, згідно з якими РФ розглядає обидві країни «із суто геополітичної стратегічної точки зору» [20, р. 120], вважаємо такими, що недостатньо враховують широкий спектр російських інтересів. Наприклад, для корпорацій з РФ привабливою є участь в економічних проектах на теренах цих країн, зокрема в енергетичній та гірничодобувній галузях.

Влада РФ прагне залучити Киргизстан та Таджикистан до своїх інтеграційних проектів. У 2015 р. Киргизстан, оцінивши перспективні економічні вигоди (зокрема, допомогу в обсязі 1,7 млрд \$), приєднався до ЄАЕС. І нині членство країни в Союзі періодично заохочується економічними стимулами. Можливе приєднання до ЄАЕС Таджикистану не принесе, на наш погляд, якихось суттєвих вигод ані йому самому, ані іншим країнам-членам Союзу. Для Киргизстану та Таджикистану Росія залишається кредитором, важливим партнером у сфері виробництва та в зовнішній торгівлі. Крім того, РФ має можливість впливу на соціальне середовище в обох країнах, регулюючи потоки трудової міграції звідти до російської території. Водночас обидві країни дедалі більше залежать від Китаю і фактично можуть перетворитися на зони його геоекономічного, а на перспективу і геополітичного впливу.

Участь Киргизстану та Таджикистану в ОДКБ продиктована їхніми гострими внутрішньо- та зовнішньополітичними проблемами. У цих геополітично вразливих країнах Росія розглядається в якості «гаранта безпеки щодо потенційної узбецької агресії» [20, р. 117-118]. Співпраця з РФ у військовій сфері розвивається досить жваво. 29 січня 2017 р. вступила в дію Угода, за якою до 2032 р. на теренах Киргизстану дислоковано «Об'єднану російську військову базу», головним об'єктом якої є авіаційна база «Кант». У рамках ОДКБ та двосторонньої співпраці Росія протягом тривалого часу надавала допомогу Таджикистану в охороні кордону з Афганістаном. На теренах країни розташована досить боєздатна 201-а база російських військ. Термін перебування бази РФ продовжено аж до 2042 р., а чисельність військового контингенту до 2020 р. заплановано збільшити з 6 до 9 тис. Вірогідно, інтересам Росії відповідає перетворення Таджикистану на «буферну» країну на межі з нестабільним Афганістаном, призначення якої полягає в максимальній ізоляції решти країн ЦА від вогнищ міжнародного тероризму.

Крім США та Китаю, в якості конкурентів Росії в ЦА розглядаються ще й регіональні актори – Туреччина, Іран, Пакистан та Індія [19, с. 7]. Для РФ захист колективної безпеки виступає офіційним виправданням своєї експансії до Центральноазійського регіону. Росія навіть виявляє амбіції щодо активізації своєї участі (разом з іншими країнами та міжнародними інститутами) у врегулюванні ситуації в нестабільному Афганістані, тобто вона фактично претендує на здобуття позицій в американській зоні геополітичного впливу. За дискусійною оцінкою Е. Макглінчі, країни ЦА не мають нині намірів заперечувати політичну гегемонію Москви в регіоні [13]. У цілому для країн ЦА потужним стимулом до співпраці з Росією виступає фактор безпеки – загроза поширення ісламістського тероризму, особливо з території Афганістану. Проте Казахстан, Узбекистан та Туркменістан не сприймають російського гегемонізму. Навіть вельми залежні від Росії Киргизстан і Таджикистан намагаються забезпечувати свої національні інтереси, маневруючи між нею та Китаєм.

Висновки. Сучасна стратегія РФ у Центральній Азії націлена на здобуття та зміцнення геополітичних та гео економічних позицій. Припускаємо, що активізація політики Росії в регіоні продиктована, у першу чергу, її намаганнями досягнути певного «балансу» з Китаєм, роль якого в ЦА дедалі посилюється. Москва намагається створити зони впливу на територіях своїх партнерів по ОДКБ (особливо Таджикистану та Киргизстану), мотивуючи це потребами захисту їхньої безпеки. Центральноазійські держави, навіть слабкі Киргизстан і Таджикистан, мають нині певні можливості для маневрування серед могутніх зовнішніх акторів – Росії, США та Китаю, використовуючи протиріччя між ними. Стратегія РФ, спрямована на встановлення своєї гегемонії в ЦА, передбачає втілення низки гео економічних та геополітичних проєктів, що вимагають великих витрат, окупність яких вельми сумнівна.

Список використаних джерел

1. Laruelle M., Cooley A. The Changing Logic of Russian Strategy in Central Asia: From Privileged Sphere to Divide and Rule? [Електронний ресурс] / M. Laruelle, A. Cooley // Ponars Eurasia Policy. – 2013. – July, No. 261. – Режим доступу: <http://www.ponarseurasia.org/memo/changing-logic-russian-strategy-central-asia-privileged-sphere-divide-and-rule>
2. Marten K. A New Explanation for Russian Foreign Policy: The Power of Informal Patronage Networks [Електронний ресурс] / K. Marten // Ponars Eurasia Policy. – 2013. – September, No. 274. – Режим доступу: <http://www.ponarseurasia.org/memo/new-explanation-russian-foreign-policy-power-informal-patronage-networks>
3. Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 30 ноября 2016 года № 640 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/acts/bank/41451>
4. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года № 683 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391>
5. Военная доктрина Российской Федерации. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 25 декабря 2014 года № Пр.-2976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
6. Даниленко С. І., Гальона О. Я. Актуальні проблеми міжнародного співробітництва країн Центральної Азії у рамках ШОС [Електронний ресурс] / С. І. Даниленко, О. Я. Гальона // Міжнародні відносини. Серія. Політичні науки. – 2016. – № 12. – Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2959

7. Ли Син. Стратегия Китая и России в Шанхайской организации сотрудничества: сравнительный анализ / Ли Син // Сравнительная политика. – 2017. – № 2. – С. 98-107.
8. Нурша А. Азиатская политика России: идейный переход от «поворота к Востоку» к «интеграции интеграций» / А. Нурша // Казахстан в глобальных процессах. – 2016. – №2 (48). – С. 40-51.
9. Radnitz S. Strategic Solidarity: How Central Asia Responds to the Kremlin's Exhortations [Электронный ресурс] / S. Radnitz // Ponars Eurasia Policy. 2016. November, No. 451. – Режим доступа: <http://www.ponarseurasia.org/memo/strategic-solidarity-how-central-asia-responds-kremlins-exhortations>
10. Мінгазутдінов І., Мінгазутдінова Г. Виклики та загрози безпеці країн Центральної Азії у зв'язку з російською анексією Криму 2014 року / І. Мінгазутдінов, Г. Мінгазутдінова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2017. – Вип. 130. – С. 13-23.
11. Лукьянов Ф. Как Москва ищет свое место в Центральной Азии [Электронный ресурс] / Ф. Лукьянов // Россия в глобальной политике. – 2016. – 30 августа. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/redcol/Как-Moskva-ischet-svoe-mesto-v-Tsentrалnoi-Azii-18328>
12. Чжао Хуашэн. Центральная Азия: чья «Большая игра»? / Чжао Хуашэн // Казахстан в глобальных процессах. – 2016. – №1 (47). – С. 29-45.
13. McGlinchey E. Leadership Succession, Great Power Ambitions, and the Future of Central Asia / E. McGlinchey // Central Asian Affairs. – 2016. – Vol. 3, Is. 3. – P. 209-225.
14. Стратегия для России. Российская внешняя политика: конец 2010-х – начало 2020-х годов / Совет по внешней и оборонной политике. – М., 2016. – 24 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://svop.ru/wp-content/uploads/2016/05/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D1%81%D1%8B_23%D0%BC%D0%B0%D1%8F_sm.pdf

15. Бордачев Т. Большая игра с позитивной суммой [Электронный ресурс] / Т. Бордачев // Россия в глобальной политике. – 2016. – № 4. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/number/Bolshaya-igra-s-pozitivnoi-summoi-18235>
16. Starr S. F. A 'Greater Central Asia Partnership' for Afghanistan and Its Neighbors / S. F. Starr // Silk Road Paper. Washington, D.C.: Johns Hopkins University-SAIS, 2005 – 36 p.
17. Шапкин М. Н., Васецова Е. С. Республика Казахстан в центральноазиатской стратегии Российской Федерации / М. Н. Шапкин, Е. С. Васецова // Мировая политика. – 2017. – № 1. – С. 1-12.
18. Starr S. F. Uzbekistan and Turkmenistan: Staying Away / S. F. Starr // Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents / S. F. Starr, S. E. Cornell (Ed.). – Washington, D.C.: Johns Hopkins University-SAIS, 2014 – P. 156-165.
19. Интересы России в Центральной Азии: содержание, перспективы, ограничители / [В. В. Наумкин (рук.) и др.]; [гл. ред. И. С. Иванов]; РСМД. – М.: Спецкнига, 2013. – 64 с.
20. Engvall J. Kyrgyzstan and Tajikistan: Next in Line / J. Engvall // Putin's Grand Strategy: The Eurasian Union and Its Discontents / S. F. Starr, S. E. Cornell (Ed.). – Washington, D.C.: Johns Hopkins University-SAIS, 2014 – P. 110-121.